

Posudok na dizertačnú prácu Daniela Putíka „Slovenští Židé v Terezíne, Sachsenhausenu, Ravensbruecku a Bergen-Belsenu, 1944/45.“

Posudovateľ: Prof. Eduard Nižňanský, CSc., Katedra všeobecných dejín FiF UK Bratislava.

D. Putík sa rozhodol venovať v svojej práci problematike dôsledkov deportácií Židov zo Slovenska v rokoch 1944/45. Túto tému treba privítať, lebo neexistuje žiadne monografia, ktorá by sa touto problematikou zaoberala. Existujú len dielčie štúdie, prípadne knihy pamätí, ktoré však pritom nedávajú daný problém do nejakého celku. V tomto ohľade D. Putík nielen syntetizoval doterajšie poznatky, ale najmä musel urobiť rozsiahly výskum k danej problematike. Na jednej strane je dôležitý prínos jeho osobného výskumu v archívoch, na druhej strane sa pokúsil využiť výskum „oral history“ rozličných inštitúcií k danej téme.

Autor prácu rozdelil na úvod, 6 kapitól a záver. Celkove má práca aj s prílohami 240 strán.

V úvode sa zaoberá problematikou vymedzuje svoje ciele, metodológiu ako aj pramene a literatúru. Oponent mám pripomienku vo vzťahu k používanému pojmu. Pokladám za problematické používať pojem „slovenskí Židia“. Je to najmä preto, lebo Židia na Slovensku sa už v čase I. ČSR hlásili k rozličným národnostiam (židovskej, československej, maďarskej, nemeckej...). Na druhej strane v sčítaní v decembri 1940 sa museli hlásiť povinne k židovskej národnosti, čo skresľuje štatistiku. Z môjho hľadiska mal autor používať pojem „Židia na Slovensku, Židia zo Slovenska, židovská komunita na Slovensku“. Autorom používané spojenie „slovenskí Židia“ by vytesnilo z množiny Židov na Slovensku mnohých.

Druhým pojmom, ktorý autor používa bez vysvetlenia je pojem „fašistická Slovenská republika“ (napr. strana 2 ai.) Oponent by chcel od autora počuť jeho interpretáciu v akom zmysle pokladá Slovenskú republiku za fašistický štát (režim).

Vo vzťahu k prameňom ho chcem upozorniť otázku pobytu Židov zo Slovenska v KT Mauthausen. Existuje k tomu špeciálny fond vo Viedni, ktorý vychádza z rozsiahleho výskum v rámci projektu Mauthausen Survivors Documentation Project. (<http://www.oralhistory-productions.org/articles/Mauthausen.htm>). V rámci tejto databázy sa vyskytujú viaceré svedectvá Židov zo Slovenska nielen v časti výskumu zo Slovenska, ale aj z Izraela. Použitie výstupov tohto projektu je pre autora tejto dizertácie zaujímavé aj preto, lebo niektorí väzni boli napr. z KT Oranienburg presunutí do KT Mauthausen.

Vo vzťahu k podkladom, ktoré sa týkajú KT Buchenwald by oponent odporúčal ak by autor chcel prácu publikovať, aby využil aj dve neuvverejnené doktorandské dizertácie z FiF UK v Bratislave. Ide o prácu švajčiarskeho historika Ch-C. Biedermana: Die Entwicklung des Konzentrationslagers Buchenwald und seiner zahlreichen Aussenkommandos im Spiegel des Häftlingsbestands, ein Abbild des sich ändernden politischen Umfelds im III. Reich. (Bratislava 2010) a prácu nemeckého kolegu Uwe Ossenbergga „Ein methodischer Ansatz und

informationstechnische Modelle fuer die Bearbeitung und Analyse von demographischen Daten des Konzentrationslagers Buchenwald“ (Bratislava 2013). Obidve práce sú prístupné v knižnici FiF UK v Bratislave. Dôležité je to najmä preto, lebo KT Buchenwald je v podstate jediným KT, v ktorom sa zachovali skoro všetky ranné a večerné „apely“, takže bolo možné dobre rekonštruovať aj „dejiny jednotlivých häftlingov“.

Vo vzťahu k časti literatúra oponent napísal špeciálnu časť len k literatúre, ktoré mohol (mal) autor použiť pri písaní svojej práce. Je pridaná na konci posudku.

Vo vzťahu ku II. kapitole autor sumarizuje na s. 29 – 39 všeobecne politiku antisemitizmu po vytvorení slovenského štátu. Prehľadnosti by pomohlo, keby autor vychádzal z všeobecne prijímanej schémy od definovania „Žida“ – nariadenia 63/1939 Sl. z., k zásahom do jednotlivých povolání, cez problematiku arizácií (zákon 46/1940 Sl. z., zákon 113/1940 Sl. z.) až k ústavnému zákonu 210/1940 Sl. z., ktorého dôsledkom sú antisemitské nariadenia v rokoch 1940/41, vrátane tzv. židovského kódexu – nariadenia 198/1941 Sl. z., kde už bola definícia Žida na rasovom základe. Sociálne zmeny v židovskej komunite potom viedli k deportáciám. Na margo jeho textu by som práve uviedol jeho postup, ktorý nie je chronologický. Takže najprv písal o deportáciách 1942 (s. 31), potom sa vrátil s nariadeniu 198/1941 Sl. z. (s. 32). Táto poznámka sa týka prehľadnosti textu pre čitateľa, nie je kritikou obsahu jeho textu.

V tomto ohľade som autorovi pripomenul množstvo všeobecnej ale aj veľmi konkrétnej literatúry, ktorú mohol použiť. Zo všeobecných prác sú v zozname knihy od 1. – 13, v časti o arizáciách mohol aspoň spomenúť literatúru (čísla 13 – 16), problematiku židovských pracovných táborov (tituly pod číslom 17 – 23, tieto mohol uviesť na s. 31, kde o tom pojednáva), k problematike deportácií v roku 1942 (čísla 24 – 27), k problematike rokov 1944/45 sú to tituly uvedené v zozname ako čísla 28 – 48. Pri tejto poslednej skupine titulov by som sa predsa len zastavil, pretože ak by chcel autor publikovať svoju prácu bolo by potrebné tieto knihy, štúdie ešte prečítať, resp. ich nejakým spôsobom reflektovať aj v samotnej práci.

Poznámka k pojmom v kapitole II. Autor na s. 31 vo vzťahu k koncentračným strediskám na Slovensku, ktoré existovali v čase deportácií v roku 1942 používa pojem „oddělené tábory koncentrační“. Oponent je toho názoru, že koncentračné strediská v Bratislave – Patrónke, Sereď, Novákoch, Poprade a Žiline by sme mali nazývať inak – „koncentračnými strediskami“ – vid'. štúdia FIAMOVÁ, Martina. Koncentračné stredisko Bratislava - Patrónka. In Fenomén Bratislava. Bratislava 2011, s. 230-250.

Všeobecná oznámka k problematike začiatku deportácií v roku 1942. Autor vychádza najmä z knihy G. Fatranovej: Boj o prežitie (najmä s. 33). Oponent tejto práce napísal špeciálnu štúdiu, ktorá sa týka aj situácie na Slovensku v januári – februári 1942, kde vysvetlil aj výsledky svojho obsiahleho zahraničného výskumu (Yad Vashem, Archiv des Auswärtiges Amtes Berlin, Bundesarchiv Berlin – Lichtenfelde). Nateraz aj tento rozsiahly výskum

neumožňuje rozhodnúť, či bola slovenská strana iniciátorom deportácií – ako to po II. svetovej vojne uviedol D. Wisliceny. (pozri NIŽŇANSKÝ, Eduard. Rokovania nacistického Nemecka o deportáciách Židov v roku 1942 : príklad Slovenska, Rumunska a Maďarska. In HČ, 2010, roč. 58, č. 3, s. 533 – 574.).

V podkapitole II. 2. sa autor venuje problematike situácie na Slovensku v čase SNP, resp. po jeho porážke. V tomto ohľade má oponent pripomienky k použitej literatúre. V tomto ohľade mu chýbajú tituly, ktoré mohol autor použiť.

E. Knihy a štúdie, ktoré sú k problematike situácie na Slovensku v rokoch 1944/45.

1. NIŽŇANSKÝ, E. – JAMES - JAMRICOVÁ, A. Deportácie Židov zo Slovenska v rokoch 1944/45 - niekoľko dokumentov. In *Studia historica Nitriensia VIII/1999*. Nitra 2000, s. 299-310.
2. Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko. (ed. V. Prečan) Bratislava 1971.
3. NIR, Akira. Chodníčky v ohnivom kruhu. Bratislava 1994.
4. SCHWALBOVÁ, M. Vyhasnuté oči. Bratislava 1964.
5. HLAVINKA, Ján – NIŽŇANSKÝ, Eduard – RAGAČ, R. Koncentračný tábor v Seredi vo svetle novoobjavených dokumentov (september 1944 - marec 1945). In *Druhá vlna deportácií Židov zo Slovenska*. Banská Bystrica 2010, s. 50-80.
6. HRADSKÁ, Katarína. Druhá vlna deportácií. Deportácie do koncentračných táborov. In *Druhá vlna deportácií Židov zo Slovenska*. Banská Bystrica, 2010, s. 28-35.
7. HRADSKÁ, Katarína. Predhistória slovenských transportov do Terezína In *Terezínske studie a dokumenty*. Praha 1996. s. 84-98.
8. HRADSKÁ, Katarína. Riešenie židovskej otázky na Slovensku. Dve vlny deportácií Židov zo slovenského územia. In *Stín Šoa nad Európou*. Praha 2002, s. 67-76.
9. HRADSKÁ, Katarína. Slovenskí židia v Terezíne. In *Terezínske listy* 33, 2005, s. 74-80.
10. JELINEK, Y. A. Zachráň sa kto môžeš. Židia na Slovensku v rokoch 1944 – 1950. In *Acta Judaica Slovaca*, 4, 1998, s. 91 – 120.
11. KARCOL, M. Deportácie Židov z Oravy v rokoch 1944 - 1945. In *Slovenská republika 1939 - 1945 očami mladých historikov V*. Banská Bystrica 2006, s. 220-227.
12. KARCOL, M. Druhá vlna deportácií Židov zo Slovenska na príklade regiónov Oravy a Liptova. In *Mladá veda 2007 : zborník vedeckých štúdií doktorandov FHV UMB v Banskej Bystrici*. Banská Bystrica 2007, s. 161-184.
13. KUBICA, H. Posledný transport zo Serede vo KT Auschwitz. In *Druhá vlna deportácií Židov zo Slovenska*. Banská Bystrica 2010, s. 88 – 94.

14. MIČEV, Stanislav. Osudy ušľachtilých duší. In Park ušľachtilých duší 2. Bratislava 2009, s. 92 – 123.
15. Park ušľachtilých duší. (eds. M. Žiak – L. Snopko). Bratislava 2007.
16. Park ušľachtilých duší 2 (eds. M. Žiak – L. Snopko – E. Nižňanský). Bratislava 2008.
17. Park ušľachtilých duší 3 (eds. M. Žiak – E. Nižňanský – L. Snopko – E. Krajmerová). Bratislava 2009.
18. Park ušľachtilých duší 4. (eds. M. Žiak – E. Nižňanský – E. Krajmerová). Bratislava 2010.
19. VRZGULOVÁ, Monika. Každodenný život židovských väzňov v nacistických koncentračných táboroch. In Z dejín holokaustu a jeho popierania. (ed. Nižňanský, E.). Bratislava 2007, s. 89-104.
20. VRZGULOVÁ, Monika. Holokaust v životných príbehoch žien. In Na ceste k modernej žene. (Dudeková, G. a kol.). Bratislava 2011, s. 403-423.
21. VRZGULOVÁ, Monika. Návrat domov? (Biografické naratívy žien, ktoré prežili holokaust). In Židovská komunita po roku 1945 (ed. P. Salner). Bratislava 2006, s. 9 – 30.

Všeobecná poznámka k tejto chýbajúcej literatúre. Autor nemá v zozname literatúry ani niektoré tituly svojej konzultantky Dr. K. Hradskej, Phd., autor nepozná ani 4 zväzkovú edíciu „Park ušľachtilých duší,“ ktorú vydala Izraelská obchodná komora na Slovensku. Tieto knihy sa týkajú najmä vzťahu slovenskej majority a židovskej minority a súvisia s postavením pamätníka „Park ušľachtilých duší“ vo Zvolene venovaný Slovákom, ktorí pomáhali Židom.

V kapitole III. 1 sa autor venoval problematike transportov zo Slovenska 1944/45. Mohol pritom použiť aj kniha dokumentov NIŽŇANSKÝ, E. a kol. Slovensko-nemecké vzťahy 1941 – 1945 v dokumentoch. Prešov : Universum 2011, prípadne aj edíciu dokumentov editora L. Šuška, ktorý uverejnil, resp. preložil veľkú časť dobových správ od J. Witisku.

Inak táto kapitola je spracovaná prehľadne a autor využil aj výpovede „oral history“.

IV. kapitola je venovaná problematike Židov zo Slovenska v Terezíne. Keďže autor napísal aj podkapitolu IV. 1 Ghetto Terezín 1941 – 1945 oponent predpokladal, že sa bude aspoň okrajovo venovať aj Židom zo Slovenska, ktorí žili v Protektoráte (niektorí z nich mali naďalej aj slovenské občianstvo) a ocitli sa v Terezíne už v roku 1942. Na jednej strane mohol pritom využiť existujúcu literatúru (napr. aj dokumenty K. Hradskej k problematike Ústredne Židov, prípadne jej prácu o G. Fleischman), alebo aj výskum vo Vestníku Ústredne Židov. Našiel by tam množstvo odkazov na Terezín, resp. na Židov zo Slovenska, vo vzťahu

k listom, ktoré im zo Slovenska posielali, resp. aj podporných akcií (napr. zber šiat, potravín), o ktoré sa starala Ústredňa Židov (aj Gisi Fleischman).

V podkapitoly IV. 2 – 5 vychádzajú najmä z vlastného výskumu autora, resp. so syntetizovania literatúry a prameňov. V tomto ohľade až priveľmi podrobne autor preberá jednotlivé transporty zo Slovenska, ich osud. Na základe výpovedí potom rekonštruuje aj život v tábore.

Uvediem len poznámku. Ak by sa autor dostal na výskum v Yad Vashem nachádza sa tam množstvo výpovedí Židov zo Slovenska aj k tomuto obdobiu.

Kapitola V. je venovaná problematike KT v Sachsenhausene. Kapitola je postavená na jednej strane na literatúre a výpovediach Židov zo Slovenska. Moja poznámka sa týka len problematiky KT Buchenwald, kde sa niektorí Židia dostali práve z KT Sachsenhausen. Moja poznámka sa týka toho, že niektorí Židia zo Slovenska sa dostali z KT Sachsenhausen až do KT Mauthausen, kde dokonca zažili pochod smrti na konci vojny. Výpovede sa nachádzajú v projekte Mauthausen Survivors Documentations Project (Viedeň). Nakoniec o deportáciách do KT Mauthausenu a jeho „Nebenlagers“ by bolo treba urobiť osobitný výskum.

Kapitola VI. je venovaná problematike KT Ravensbrueck. Je prehľadne usporiadaná, od príchodu do tábora až po jeho likvidáciu a pochod smrti.

Kapitola VII. venoval autor problematike KT Bergen-Belsen. Znovu platí, ak by sa dostal pri výskume autor do Yad Vashem v Jeruzelame našiel by tam výpovede, ktoré sa týkajú tohto KT (napr. výpoveď väzenkyne A. W., ktorá sa týka aj povojnovej situácie v tomto tábore, resp. úmrtiam na týfus).

Napriek uvedeným pripomienkam oponent si uvedomuje, že autor pri doktorskej dizertácii nemohol urobiť výskum vo všetkých archívoch (napr. Yad Vashem). Jeho práce sa zaoberá obdobím, ktoré v slovenskej (aj aj inej) historiografii nebolo takto samostatne spracované. Isteže množstvo údajov musel čerpať aj z výpovedí, lebo neexistujú žiadne písomné dokumenty (napr. pre Brunnerové obdobie v tábore v Seredi je písomných dokumentov skutočne málo).

Napriek pripomienkam odporúčam jeho prácu na obhajobu a po úspešnej obhajobe na udelenie titulu „PhD.“.

V Bratislave, 30. 1. 2016

Prof. Eduard Nižňanský, CSc.

Katedra všeobecných dejín FiF UK Bratislava

Príloha. Zoznam literatúry, ktorú autor mohol použiť pri písaní svojej práce:

V zozname literatúry uviedol autor množstvo literatúry, k danej téme. Oponent chce upozorniť na niektoré tituly, ktoré autor neuviedol v zozname literatúry a týkajú sa jeho problematiky. Mohol by ich uviesť v zozname literatúry najmä vtedy ak by dizertačnú prácu chcel publikovať. Je to rozšírenie jeho zoznamu.

A. Autor napísal aj všeobecný úvod o politike antisemitizmu na Slovensku. V tejto časti niektoré tituly chýbajú.

A.1. Všeobecné práce o holokauste.

22. Aktivity ilegálnej Pracovnej skupiny počas holokaustu na Slovensku. (eds. M. Vrzgulová – D. Richterová). Bratislava : DSH, 2007.
23. BRANDMÜLLER, W. Holocaust in der Slowakei und katholische Kirche. Neustadt an der Aisch 2003.
24. ĎURICA, M.S. Slovenský podiel na európskej tragédii Židov. Köln 1987.
25. ĎURICA, M.S. Jozef Tiso a Židia. Bratislava 2008.
26. HRADSKÁ, Katarína. Riešenie židovskej otázky na Slovensku. In FIAMOVÁ, M. – HLAVINKA, J. – SCHVARC, M. a kol.: Slovenský štát 1939 – 1945. Predstavy a realita. Bratislava : HÚ SAV 2014, s. 241 – 254.
27. HUBENÁK, Ladislav. Rasové zákonodarstvo na Slovensku (1939-1945). Bratislava : PF UK, 2003.
28. KAMENEC, Ivan. Hľadanie a blúdenie v dejinách. Bratislava 2000.
29. KAMENEC, Ivan. Snem Slovenskej republiky a jeho postoj k problému židovského obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. In HČ, 17 (1969), s. 329 – 362.
30. MLYNÁRIK, Ján. Dějiny Židů na Slovensku. Praha 2005.
31. MIČEV, Stanislav. Augustín Morávek. Od arizácií k deportáciám. Banská Bystrica 2010.
32. SALNER, Peter. Židia na Slovensku – medzi tradíciou a asimiláciou. Bratislava 2000.
33. VRZGULOVÁ, Monika. Deti holokaustu. Bratislava 2007.

B. Chýbajúce tituly k problematike arizácií, ktorá znamenala pauperizáciu židovskej komunity, bola výsledkom autochtónnej politiky antisemitizmu na Slovensku.

34. Arizácie. (eds. E. Nižňanský – J. Hlavinka). Bratislava 2010.
35. Arizácie v regiónoch Slovenska. (eds. E. Nižňanský – J. Hlavinka). Bratislava 2010.

36. FIAMOVÁ, M. „Slovenská zem patrí do slovenských rúk.“ Arizácia pozemkového vlastníctva židovského obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. Bratislava 2015.

37. NIŽŇANSKÝ, Eduard – HALLON, Ľudovít – HLAVINKA, Ján. Ústredný hospodársky úrad : (holokaust na Slovensku). Bratislava 2010. (CD-ROM).

C. Chýbajúce tituly k problematike židovských pracovných tábor a stredísk, koncentračných stredísk mohol uviesť aj tituly:

38. BAKA, I. Židovský tábor v Novákoch 1941 - 1944. Bratislava 2001.

39. FIAMOVÁ, Martina. Koncentračné stredisko Bratislava - Patrónka. In Fenomén Bratislava. Bratislava 2011, s. 230-250.

40. KAMENEC, Ivan. Koncentračné a pracovné tábory pre rasovo prenasledovaných občanov na Slovensku v rokoch 1938-1945. In Terezínske listy 5, 1975, s. 12-25.

41. KAMENEC, Ivan. Nútená pracovná povinnosť ako súčasť politickej a rasovej perzekúcie občanov I. Slovenskej republiky. In Pracovné jednotky a útvary slovenskej armády 1939-1945. VI. Robotný prápor. (ed. D. Tóth) Bratislava 1996, s. 19-24.

42. NIŽŇANSKÝ, Eduard. Začiatky židovského tábora vo Vyhniach v dokumentoch. In Studia historica Nitriensia 9, 2001, s. 219-250.

43. PAVÚK, M. Osud Židov vo Vyhniach počas slovenského štátu. Banská Bystrica, 2010.

44. VRABCOVÁ, E. Pracovný tábor v Seredi (1941 – 1945). In: Archivum Sala. Archívna ročenka 11. Šaľa 2005, s. 110 – 124.

D. K problematike deportácií v roku 1942.

45. KAMENEC, Ivan. Príprava a priebeh deportácií rasovo prenasledovaných občanov fašistického slovenského štátu. In Zborník Múzea SNP, 8. 1983, s. 134-162.

46. KAMENEC, Ivan. Deportácie židovských občanov zo Slovenska roku 1942. In Tragédia slovenských Židov. (ed. D. Tóth). Banská Bystrica 1992, s. 77 – 101.

47. NIŽŇANSKÝ, Eduard. Deportácie Židov zo Slovenska v roku 1942 a prijatie ústavného zákona č. 68/1942 Sl. z. o „vyst’ahovaní Židov“. In Studia historica Nitriensia X/2002, s. 85 – 157.

48. NIŽŇANSKÝ, Eduard – KAMENEC, Ivan. Poplatky za deportovaných slovenských Židov. In HČ, roč. 51, 2003, č. 2, s. 311 – 342.